

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Journal of The Faculty of Divinity of Dokuz Eylül University

e-ISSN: 2717-8986
Sayı | Issue 63 / LXIII
Haziran | June 2026

Kutsalı Sanalda Aramak: Dijital Çağda Spiritüel Arayışlar

Seeking the Sacred in the Virtual: Spiritual Searches in the Digital Age

Sorumlu Yazar | Corresponding
Author

Orhan GÜRSU

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim
Dalı
Burdur Mehmet Akif Ersoy University,
Faculty of Theology, Division of
Psychology of Religion
Burdur | Türkiye
ogursu@mehmetakif.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-7478-371X
https://ror.org/04xk0dc21

Elif ÇETMİ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din
Bilimleri Anabilim Dalı, Lisansüstü Öğrencisi
Burdur Mehmet Akif Ersoy University,
Institute of Social Sciences, Department of
Philosophy and Religious Studies,
Postgraduate Student
Burdur | Türkiye
elifkarabulak@windowslive.com
https://orcid.org/0009-0005-9846-0586
https://ror.org/04xk0dc21

Mustafa TAŞ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim
Dalı
Burdur Mehmet Akif Ersoy University,
Faculty of Theology, Division of Sociology
of Religion
Burdur | Türkiye
mtas@mehmetakif.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-9034-4039
https://ror.org/04xk0dc21

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 17.01.2026

Kabul Tarihi | Accepted: 10.04.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.06.2026

Atıf | Cite As

Gürsu, Orhan. | Çetmi, Elif. | Taş, Mustafa "Kutsalı Sanalda Aramak: Dijital Çağda Spiritüel Arayışlar". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63 (Haziran 2026), 69-90. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1865922>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (intihal.net) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zekâ Etik Beyanı: Yazarlar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiçbir aşamasında yapay zekâdan faydalanılmadığını; bu konuda tüm sorumluluğun kendisine (kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir.

Etik Bildirim: ilahiyat.dergi@deu.edu.tr

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yazar Katkıları: Bu yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışması CC BY 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: The authors declares that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accepts full responsibility in this regard

Complaints: ilahiyat.dergi@deu.edu.tr

Conflicts of Interest: The authors has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors acknowledges that they received no external funding to support this research.

Author Contributions: These authors contributed equally to the study.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retains the copyright to their work licensed under the CC BY 4.0

Seeking the Sacred in the Virtual: Spiritual Searches in the Digital Age

Abstract

This study aims to examine the transformative effects of the digitalization process on spiritual experience within the conceptual frameworks of cyber spirituality and digital religiosity. The research was conducted using a qualitative methodology with a phenomenological design. Data were collected through semi-structured, in-depth interviews with 16 adults aged between 18 and 45 in Türkiye who were actively engaged in digital spiritual practices. The collected data were analyzed using content analysis. The findings indicate that individuals' orientation toward digital and alternative spiritual practices is shaped by factors such as the search for inner peace, experiences of meaninglessness, perceptions of formalism and judgmental discourse within traditional religious representations, and the accessibility and flexibility offered by digital platforms. However, the results also reveal that digital spirituality entails significant risks, including superficialization, commodification, algorithmic guidance, and the development of spiritual dependency. Overall, the study demonstrates that spirituality in the digital age has evolved into a more individualized and experience-oriented phenomenon. This transformation generates multifaceted implications not only for psychological well-being but also for ethical considerations and social structures. In conclusion, the research underscores the necessity of evaluating digital spirituality through an interdisciplinary and holistic perspective, thereby contributing to the growing body of literature on spirituality, religion, and digital culture.

Keywords: Digital Spirituality, Cyber Spirituality, Digital Religiosity, Meaning-Making, Psychosocial Effects.

Kutsal Sanalda Aramak: Dijital Çağda Spiritüel Arayışlar

Bu çalışma, dijitalleşme sürecinin maneviyat deneyimimizdeki dönüştürücü etkilerini, “siber maneviyat” ve “dijital dindarlık” kavramları çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yaklaşımıyla fenomenolojik desende yürütülmüş; Türkiye’de dijital manevi pratiklere aktif olarak katılan 18–45 yaş aralığındaki 16 yetişkinle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Bulgular, katılımcıların dijital ve alternatif manevi pratiklere yönelmesinde içsel huzur arayışı, anlam boşluğu, geleneksel dini temsillerde algılanan şekilcilik ve yabancılaşıcı dil, dijital platformların sunduğu erişilebilirlik ve esneklik gibi faktörlerin belirleyici olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, dijital maneviyatın yüzeyselleşme, ticarileşme, algoritmik yönlendirme ve manevi bağımlılık gibi riskler barındırdığı da ortaya konmuştur. Çalışma, dijital çağda maneviyatın bireyselleşen ve deneyim temelli bir yapıya evrildiğini; bu dönüşümün hem psikolojik iyilik hâli hem de etik ve toplumsal yapı açısından çok yönlü etkiler doğurduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak araştırma, dijital maneviyat olgusunun disiplinlerarası ve bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekerek literatüre katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Maneviyat, Siber Maneviyat, Dijital Dindarlık, Anlam Arayışı, Psikososyal Etkiler.

Giriş

Modern insanın anlam arayışı artık sadece kutsal mekânlarda değil, dijital ekranların ışığında da sürmektedir. Teknolojik dönüşüm, kişilerin inanç, aidiyet ve kimlik deneyimlerini kökten değiştirmiştir.¹ Bu değişimle birlikte, geleneksel dinî yapıları bağımsız olarak şekillenen ve kişisel anlam üretimine dayanan dijital maneviyat kavramı ortaya çıkmıştır. Dijital maneviyat, kişinin çevrim içi platformlarda, sosyal medya ortamlarında veya dijital uygulamalar aracılığıyla maneviyatı deneyimlemesi ve yeniden inşa etmesi sürecini ifade etmektedir.² Dijitalleşme süreci, son yıllarda din ve maneviyat araştırmalarında önemli bir inceleme alanı hâline gelmiştir. Özellikle sosyal medya ve çevrimiçi platformların yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin dinî bilgiye erişim biçimleri, manevî deneyimleri ve dinî otoriteyle kurdukları ilişkilerde belirgin dönüşümler gözlenmektedir. Dijital din araştırmaları, çevrimiçi ortamların yalnızca dinî içeriklerin aktarımını sağlayan teknik araçlar olmadığını; aynı zamanda dinî deneyimin üretildiği, paylaşıldığı ve yeniden yorumlandığı sosyal alanlar hâline geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda dijital ortamların dinî pratikleri ve manevî deneyimleri

¹ Orhan Gürsu, “Değerlerin Çözülmesi Bağlamında Medya, Bilişim ve İletişim Teknolojilerinin İnsan Psikolojisi Üzerindeki Etkisi”, *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016), 815.

² Heidi A. Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds* (London: Routledge, 2023), 42; Christopher Helland, “Online Religion as Lived Religion: Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet”, *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1/1 (2005), 8.

hem bireysel hem de topluluk düzeyinde yeniden şekillendirdiği vurgulanmaktadır.³ Dijital din çalışmalarında ayrıca çevrimiçi ve çevrimdışı dinî pratiklerin giderek daha fazla iç içe geçtiği ve bu durumun dinî deneyimin mekânsal ve toplumsal sınırlarını yeniden tanımladığı ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, dijital ortamların dinî pratikleri yalnızca temsil eden değil, aynı zamanda yeni manevî etkileşim biçimleri üreten bir alan oluşturduğunu ortaya koymaktadır.⁴

21. yüzyılın sekülerleşme, bireyselleşme ve hızla gelişen dijitalleşme süreçleri, maneviyatın şekilsel ve içeriksel dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Kişi, artık yalnızca kurumsal dinî yapılarda değil; YouTube meditasyonları, mobil uygulamalardaki nefes çalışmaları ve çevrim içi spiritüel topluluklarda da manevi anlam arayışıyla ilişkilendirilmektedir.⁵ Bu durum, bireyselleşmiş maneviyat biçimlerinin ortaya çıkmasına ve yeni bir maneviyat şeklinin doğuşuna işaret etmektedir.⁶ Viktor Frankl insanın varoluşsal anlam arayışını psikolojik bir zorunluluk şeklinde değerlendirmiştir.⁷ Günümüz insanların yaşadığı ruhsal boşluk ve yalnızlık hissi, dijital ortamların sunduğu hızlı ve erişilebilir manevi deneyimlerle giderilmeye çalışılmaktadır. Sosyal medya, meditasyon uygulamaları ve çevrim içi ritüeller kişinin “nörojenik boşluk” olarak adlandırılan anlam eksikliğini geçici olarak doldurmasına olanak tanımaktadır.⁸

Dijital maneviyat yalnızca kişisel bir içsel deneyim değil, aynı zamanda psikososyal bir olgu olarak da değerlendirilmektedir. Araştırmalar, dijital maneviyat pratiklerinin kişilerde aidiyet, güven, öz farkındalık ve psikolojik dayanıklılık duygularını güçlendirebildiğini göstermektedir.⁹ Ancak diğer yandan, bu pratiklerin algoritmik bağımlılık, yüzeyselleşme ve manevi ticarileşme gibi tehlikeler barındırdığı da vurgulanmaktadır.¹⁰ Bu bağlamda dijital maneviyat hem psikolojik bir iyileşme alanı hem de modern çağın ruhsal tüketim şekillerinden biri olarak çift yönlü bir karakter sergilemektedir. Dijital ortamda sunulan “şifa kampları”, “enerji temizliği” ve “farkındalık meditasyonları” gibi yöntemler, manevi derinlikten çok hızlı tatmin odaklı, görsel ve deneyim odaklı manevi içerikli deneyimler olarak görülmektedir.¹¹ Dijital maneviyat çağdaş bireylerin yalnızlık, anlam arayışı ve ruhsal denge ihtiyacına bir yanıt üretmektedir. Ancak bu deneyim, kişinin iç dünyasını dönüştürme potansiyeli taşımakla birlikte maneviyatın içsel derinliğinin kaybolması tartışmasını da gündeme getirmektedir. Bu nedenle, dijital maneviyat olgusunun psikolojik, sosyolojik ve etik boyutlarıyla bütüncül şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye bağlamında yapılan güncel çalışmalar da benzer şekilde dijital medyanın dinî bilgi kaynakları ve manevî yönelimler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Özellikle genç kuşakların dinî bilgiye erişim süreçlerinde sosyal medya ve dijital platformların önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Üniversite gençliği üzerine yapılan araştırmalar, dijital medya ortamlarının gençlerin dinî referans dünyasının şekillenmesinde giderek daha belirleyici hâle geldiğini ve bu durumun dinî bilgi üretimi ve dolaşımı açısından yeni bir iletişim alanı oluşturduğunu göstermektedir.¹² Bununla birlikte medya ve din ilişkisine odaklanan çalışmalar, dijitalleşmenin dinî söylemin dolaşım biçimlerini dönüştürerek dinî pratiklerin kamusal görünürlüğünü ve

³ Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, 14.

⁴ Evolvi Giulia, “Religion and The Internet: Digital Religion,(Hyper) Mediated Spaces, and Materiality”, *Zeitschrift Für Religion, Gesellschaft Und Politik* 6/1 (2022), 9-25.

⁵ Mehmet Bozkurt, “Maneviyatın Ticarileşmesi: Sosyal Medya ve Spiritüel Gösteri Kültürü”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 45/1 (2022), 63; Mehmet Arıcı, “Sanal Dindarlık: Dijitalleşen Dünyada Dini Pratikler”, *Manevi Gelişim Dergisi* 2/1 (2021), 19.

⁶ Wouter J Hanegraaff, *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought* (Albany: SUNY Press, 1996), 114.

⁷ Viktor E. Frankl, *Man's Search for Meaning* (Boston: Beacon Press, 1963), 112.

⁸ Ali Ayten, *İnanç Psikolojisi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 117.

⁹ Gülşen Narcıkara, “Maneviyatın Psikolojik İyilik Hali Üzerindeki Etkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/5 (2018), 2105; Kenneth Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice* (New York: Guilford Press, 1997), 53.

¹⁰ Gökhan Bahadır - İhsan Çapcıoğlu, “Dijital Maneviyatta Suistimal Pratikleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 24/3 (2021), 119; Bozkurt, “Maneviyatın Ticarileşmesi: Sosyal Medya ve Spiritüel Gösteri Kültürü”, 69.

¹¹ Chryssides George, “The Commercialization of Spirituality: The Case of New Age”, *Journal of Contemporary Religion* 22/2 (2007), 171; Alex Stef - Hans Dick, “Marketed Enlightenment: Commodification of Spirituality in the 21st Century”, *Culture and Religion* 7/3 (2006), 293.

¹² Sibel Kandemir - Hicret K. Toprak, “Gençlerin Dinî Referans Dünyası ve Dijital Medya”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/2 (2023), 557-590.

iletişim biçimlerini yeniden yapılandırıldığını belirtmektedir.¹³

Bu çalışma dijitalleşme ile maneviyat arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik literatürde yer alan “bireyselleşmiş maneviyat” ve “dijital din” yaklaşımlarından yararlanmaktadır. Bu yaklaşımlar modern toplumlarda dinî ve manevi deneyimlerin giderek daha bireyselleşmiş biçimler kazandığını ve dijital ortamların bu süreçte yeni deneyim alanları oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede dijital platformlar yalnızca dinî bilginin dolaşımını sağlayan araçlar olarak değil, aynı zamanda bireylerin manevi deneyimlerini yeniden anlamlandırdıkları sosyal ve kültürel ortamlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda bu araştırmanın literatüre üç temel katkı sunduğu söylenebilir. Birincisi, dijital maneviyat deneyimini Türkiye bağlamında bireysel deneyimlere dayalı nitel veriler üzerinden inceleyerek alandaki ampirik araştırmalara katkı sağlamaktadır. İkincisi, bireylerin dijital ortamlarda karşılaştıkları manevi içerikleri nasıl anlamlandırdıklarını ve bu deneyimlerin psikolojik ve manevi ihtiyaçlarla nasıl ilişkilendiğini ortaya koymaktadır. Üçüncüsü ise dijital maneviyatın bireylerin anlam arayışı, içsel dönüşüm ve manevi yönelim süreçleriyle ilişkisini analiz ederek dijitalleşme ile maneviyat arasındaki ilişkiye dair disiplinler arası tartışmalara yeni bir perspektif sunmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, dijital ortamlarda karşılaşılan manevi içeriklerin bireylerin maneviyat deneyimleri üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışma özellikle bireylerin dijital platformlarda karşılaştıkları manevi içerikleri nasıl anlamlandırdıklarını, bu içeriklerin bireysel anlam arayışı ve manevi yönelim süreçleriyle nasıl ilişkilendiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda araştırmada dijital maneviyat deneyimi bireylerin öznel deneyimlerine dayalı olarak fenomenolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Bu araştırma aşağıdaki temel araştırma sorusuna cevap aramaktadır:

Bireylerin dijital ortamlarda karşılaştıkları manevi içerikler onların maneviyat deneyimlerini ve anlamlandırma süreçlerini nasıl etkilemektedir?

Bu temel soru doğrultusunda aşağıdaki alt sorulara da cevap aranmıştır:

- Bireyler dijital ortamlardaki manevi içeriklerle nasıl karşılaşmaktadır?
- Bu içerikler bireylerin manevi arayışlarını nasıl şekillendirmektedir?
- Katılımcılar dijital maneviyat deneyimlerini nasıl anlamlandırmaktadır?

1. Siber Maneviyat

Dijitalleşmenin maneviyat üzerindeki etkilerini araştıran “siber maneviyat” kavramı kuramsal bir çerçevede ele alınacaktır. Siber maneviyat, teknolojik araçların yalnızca iletişim ya da bilgi aktarımı için değil, aynı zamanda kişilerin inançlarını, ritüellerini ve manevi deneyimlerini yeniden şekillendirdikleri bir alan olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ Bu kavram, kişilerin dijital uzamda dinî veya spiritüel bir kimlik geliştirmesine, çevrim içi ritüellere katılmasına ve sanal cemaatler aracılığıyla aidiyet hissetmesine imkân tanımaktadır.¹⁵ Siber maneviyat kavramı, 2000’li yılların başında dijital teknolojilerin hızla yaygınlaşmasıyla birlikte akademik kavramlarda yer edinmiştir. Campbell, internetin dini pratikler üzerindeki etkisini incelerken, dijital ortamların yeni bir çeşit “manevi alan” oluşturduğunu ileri sürmüştür.¹⁶ Helland ise bu dönüşümü “religion online” (çevrim içi din) ve “online religion” (çevrim içi dini deneyim) biçiminde iki farklı düzeyde tanımlamıştır.¹⁷ İlkinde dijital medya, dini bilgilerin aktarımı için bir araç işlevi görürken; ikincisinde dijital ortam, doğrudan dini veya manevi deneyimin yaşandığı bir bölüme dönüşmektedir. Bu yaklaşım, siber maneviyatın sadece bir teknolojik yenilik değil, aynı zamanda dini yaşamın dönüşümünü de temsil ettiğini göstermektedir.

¹³ Hasan Sarı, “Medyatikleşme ve Din: Kavram-Teori-Tartışma”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2024), 155-162.

¹⁴ Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, 43.

¹⁵ Helland, “Online Religion as Lived Religion: Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet”, 5.

¹⁶ Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, 9.

¹⁷ Helland, “Online Religion as Lived Religion: Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet”, 5.

Siber maneviyatın öne çıkan temel özellikleri arasında erişilebilirlik, etkileşim, bireyselleştirme ve performativite (maneviyatın yaşanması kadar gösterilmesi ve paylaşılması) yer almaktadır.

- Erişilebilirlik, kişilerin dini veya spiritüel içeriklere zaman ve mekân sınırı olmadan ulaşabilmesini sağlar.
- Etkileşim, kullanan insanların çevrim içi cemaatlerle doğrudan bağlantı kurmasına imkân verir.
- Bireyselleştirme, kişinin kendi maneviyat yolculuğunu seçmesine, içerikleri ilgisine göre filtrelemesine olanak tanır.
- Performativite, kişinin dijital platformlarda manevi kimliğini sergileme, paylaşma ve görünür kılma biçimlerini ifade eder.¹⁸

Bu özellikler, maneviyatın toplumsal yapılarla sınırlı olmaktan çıkıp, kişinin dijital kimliğiyle bütünleştiği bir forma dönüşmesini sağlamaktadır.

1.1. Dijitalleşme ve Maneviyat İlişkisi

Dijitalleşme, kişinin maneviyatla kurduğu ilişkiyi köklü biçimde dönüştürmüştür. Modern kişiler artık dini bilgiyi otoritelerden değil, çevrim içi platformlardan edinmekte; dua, meditasyon, yoga veya zikir gibi ritüelleri çevrim içi biçimlerde gerçekleştirmektedir.¹⁹ Bu süreç hem kişisel özgürlük hem de dini çeşitlilik açısından yeni olanaklar sunmaktadır. Ancak aynı zamanda bu yeni maneviyat biçimleri, geleneksel dini kurumların otoritesinin sorgulanmasına ve dini bilginin bölünmesine de yol açmaktadır.²⁰ Kişiler kendi inanç karışımalarını oluşturarak “kişisel maneviyat” formuna yönelmekte; bu da Hanegraaff’ın tanımladığı Yeni Çağ Maneviyatı anlayışına yakın bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır.²¹

Türkiye’de siber maneviyat üzerine yapılan araştırmalar sınırlı olsa da son yıllarda sosyal medya ve dini pratikler arasındaki etkileşime ilişkin akademik ilgi artmıştır.²² Bu çalışmalar, özellikle genç nesillerin dijital platformları yalnızca sosyalleşme alanı olarak değil, aynı zamanda manevi ifade alanı olarak da kullandıklarını göstermektedir.²³ Çevrim içi zikir halkaları, dijital Kur’an dersleri ve manevi terapi içerikleri, Türkiye’de dijital maneviyatın en görünür şekillerini oluşturmaktadır.²⁴ Bununla birlikte, bu alandaki içeriklerin denetimsizliği, bilgi kirliliği ve ticarileşme tehlikesi de araştırmacıların dikkat çektiği konular arasındadır.²⁵

Dijital dindarlık, kişilerin inançlarını, ibadetlerini ve dini aidiyetlerini dijital platformlarda ifade etme, paylaşma ve yeniden tanımlama biçimidir.²⁶ Bu olgu, geleneksel dindarlığın normatif sınırlarından sıyrarak, bireyselleştirilmiş ve esnek bir inanç deneyimini beraberinde getirmektedir. Dijital ortam, kişilere inançlarını kamusal alanda görünür kılma imkânı sunduğu kadar, onları anonimlik ve özgürlük alanı içinde de yeniden konumlandırmaktadır.²⁷ Geleneksel anlamda dindarlık, topluluk ve ibadethane merkezli iken; dijital dindarlık kişinin “kişisel inanç yolculuğu”nu merkeze almaktadır. Bu süreçte kişiler, dini aidiyetlerini çevrim içi platformlar üzerinden kurmakta; hem farklı geleneklere ait unsurları birleştirmekte hem de kendi maneviyatlarını inşa etmektedir. Bu durum, “senkretik maneviyat” (farklı dini ve kültürel unsurların bir araya

¹⁸ Selma Sevinç, “Sosyal Medyada Dini Kimlik Sunumu: Instagram Örneği”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 13/1 (2014), 79.

¹⁹ Bahadır - Çapcıoğlu, “Dijital Maneviyat Suistimal Pratikleri”, 118.

²⁰ Bozkurt, “Maneviyatın Ticarileşmesi: Sosyal Medya ve Spiritüel Gösteri Kültürü”, 63.

²¹ Hanegraaff, *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*, 114.

²² Ömer Küçükkural vd., “Dijitalleşen Maneviyat Pratikleri Üzerine Niteliksel Bir Değerlendirme.”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2021), 142.

²³ Kübra Demirtaş, *Siber Maneviyat Bağlamında Dijital Oyun ve Oyuncular Üzerine Nitel Bir Araştırma* (Yayınlanmamış: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2024), 19.

²⁴ Sebiha Zembilci, *Alternatif Maneviyat Arayışları: Siber Maneviyat Örneği* (Yayınlanmamış: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017), 29-30.

²⁵ Halil Develi, “Dijital Dindarlık ve Bireysel İfade Alanı Olarak Sosyal Medya”, *Din ve İnanç Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2020), 78; Bozkurt, “Maneviyatın Ticarileşmesi: Sosyal Medya ve Spiritüel Gösteri Kültürü”, 63.

²⁶ Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, 65.

²⁷ Sibel Çuhadar, “Meditasyonun Dönüşümü: Dijital Platformlarda Beden, Ruh ve Maneviyat”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 53 (2021), 95.

gelmesi) eğilimini güçlendirmektedir.²⁸ Örneğin, bir birey aynı sosyal medya hesabında hem Kur'an ayetleri paylaşabilir hem meditasyon videoları yayımlayabilir hem de enerji şifası içerikleri sunabilir. Bu durum, postmodern dönemin melez, bireysel ve deneyim temelli maneviyat biçimlerini yansıtmaktadır.²⁹ Kişi artık belirli bir dini otoriteye değil, dijital toplulukların geri bildirimlerine, “beğeni” ve “yorum” mekanizmalarına göre inanç pratiklerini şekillendirmektedir.

Dijital dindarlığın bir diğer tarafı ise performatif kimlik üretimidir. Sosyal medya kullanıcıları, dini içeriklerini görsel estetik, sembolik öğeler ve anlatı stratejileriyle kurgulamakta; böylece dijital maneviyat, kişinin sosyal sermayesinin bir parçasına dönüşmektedir.³⁰ Bu durum, maneviyatın yalnızca içsel bir deneyim değil, aynı zamanda toplumsal görünürlük ve kabul aracı şekline geldiğini göstermektedir. Bu açıdan dijital dindarlık hem özgürleştirici hem de tehlikeli bir alan yaratmaktadır. Bir yandan kişi, kendi inancını yeniden keşfetmekte; diğer yandan algoritmalar ve toplumsal onay mekanizmaları aracılığıyla yönlendirilmektedir.³¹ Bu da dijital maneviyatın özündeki özgünlük arayışını tehdit eden bir bağımlılık şekline dönüşebilmektedir.

1.2. Siber Maneviyatın Sosyopsikolojik Temelleri

Dijital çağın ruhsal dinamikleri, kişinin anlam arayışı ve benlik inşası süreçlerini derinden etkilemektedir. Geleneksel dini yapılar zayıflarken, kişiler manevi tatmin arayışlarını yeni medya ortamlarına taşımaktadır. Bu durum, “siber maneviyat” olarak adlandırılan bir olgunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Siber maneviyat, dijital platformlarda sürdürülen bireysel veya toplu manevi pratikleri ifade eder; bireyin hem ruhsal ihtiyaçlarını karşılamayı hem de aidiyet hissiyatı yeniden inşa etmeyi amaçlar. Modern toplumda sekülerleşmenin etkisiyle anlam boşluğu derinleşmiş, kişiler geleneksel dini kurumların dışında kişisel inanç biçimleri geliştirmeye başlamıştır.³² Frankl'ın ifade ettiği gibi, bireyin temel motivasyonlarından biri “anlam arayışdır”.³³ Bu arayış, dijital kültürde yeni biçimler kazanmış; meditasyon uygulamaları, dijital nefes çalışmaları, çevrim içi dua zincirleri ve mindfulness platformları, modern kişinin varoluşsal boşluğunu doldurma araçlarına dönüşmüştür.³⁴ Siber maneviyatın psikolojik temellerinden biri de yalnızlık ve bağlanmaya olan ihtiyacdır. Türkiye’de dijital dünyanın “birlikte yalnızlık” (alone together) deneyimi yarattığını belirtirken, bu halin manevi arayışları daha görünür hale getirdiğini savunur.³⁵ Bireyler, dijital platformlarda anonim ama güvenli bir alan bularak duygularını paylaşabilmekte, çevrim içi manevi topluluklar aracılığıyla yeni tür aidiyet şekilleri geliştirmektedir. Güvenliğin “güvenli bağlanma” kuramı açısından değerlendirildiğinde, bu çevrim içi gruplar kişilere duygusal destek, güven ve dayanışma sağlayarak manevi işlev üstlenmektedir.³⁶

Sosyolojik açıdan ise dijital maneviyat, kişiselleştirilmiş toplumlarda yeni bir cemaat tipi yaratmaktadır. Campbell bu yapıları “networked religion” olarak adlandırmış ve dijital ortamlarda maneviyatın ağ temelli ilişkiler şeklinde geliştiğini belirtmiştir.³⁷ Artık kişiler, fiziksel olarak bir arada bulunmadan da ritüel paylaşımı, kolektif dua veya manevi dayanışma pratiklerini sürdürebilmektedir. Bu şekilde, klasik cemaat anlayışını kökten dönüştürerek katılımcı ve esnek bir manevi topluluk modeline geçişi ifade eder.³⁸ Siber maneviyatın bir diğer ana boyutu, kontrol ve öz-yönetim duygusudur. Meditasyon, yoga, bilinçli farkındalık gibi dijital pratikler, kişilere yaşamın kaotik yapısı içinde kontrol hissi kazandırmakta; psikolojik iyilik halini artırmaktadır.³⁹ Ancak bu süreç aynı zamanda maneviyatın kişisel performansa indirgenmesi tehlikesini de

²⁸ Hanegraaff, *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*, 189.

²⁹ İbrahim Pınarbaşı, “Yeni Maneviyat Arayışları: Yoga ve Meditasyonun Dini İşlevleri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 25/1 (2021), 39.

³⁰ Sevinç, “Sosyal Medyada Dini Kimlik Sunumu: Instagram Örneği”, 83.

³¹ Arıcı, “Sanal Dindarlık: Dijitalleşen Dünyada Dini Pratikler”, 19.

³² Mustafa Taş - Ali Eminoğlu, “Göç, Kültür, Din Bağlamında Kimliğin Eleştirisi: Bambu Sapı Romanı Örneği”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 411-412.

³³ Frankl, *Man's Search for Meaning*, 112.

³⁴ Narcıkara, “Maneviyatın Psikolojik İyilik Hali Üzerindeki Etkisi”, 2101.

³⁵ Sherry Turkle, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other* (New York: Basic Books, 2011), 77.

³⁶ John Bowlby, *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development* (New York: Basic Books, 1988), 45.

³⁷ Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, 53.

³⁸ Ömer Küçükkural vd., “Maneviyat ve Yeni Medya İlişkisi: Psikososyal Bir Değerlendirme”, *İlahiyat Dergisi* 14/2 (2021), 92.

³⁹ Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 118.

taşıır. Bozkurt’a göre, sosyal medya platformlarında paylaşılan “manevi deneyimler”, gösteriye dönüşmekte ve maneviyatın içselliğini yüzeyselleştirmektedir.⁴⁰ Son olarak, dijital maneviyatın psikososyal temelleri postmodern benlik yapısıyla da ilişkilidir. Postmodern kişi, kimliğini sabit değerler yerine deneyim ve duygular üzerinden tanımlar. Bu bağlamda siber maneviyat, kişinin kimlik inşasında bir “öz-farkındalık pratiği” işlevi görür.⁴¹ Maneviyat burada sadece dini bir aidiyet değil, bireysel bir anlam üretim biçimi haline gelir. Tüm bu yönleriyle siber maneviyat hem psikolojik iyileşme hem de kimlik bütünlüğü açısından işlevsel bir alan sunar; ancak bu alanın aynı zamanda yüzeyselleşme, bağımlılık ve ticarileşme tehlikelerini taşıdığı ve hatta inanç krizlerine neden olduğu unutulmamalıdır.⁴²

1.3. Literatürdeki Boşluklar

Alan yazın incelendiğinde, dijital maneviyatın bilhassa psikolojik etkileri, algoritmik yönlendirmeler ve etkisel derinlik açısından yeterince araştırılmadığı görülmektedir. Türkiye’de son yıllarda dijital medya ile din ilişkisini ele alan çalışmaların sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı dijital platformların dinî iletişim üzerindeki etkileri, sosyal medyada dinî içerik üretimi ve çevrim içi dinî temsil biçimleri üzerine yoğunlaşmaktadır.⁴³ Türkiye’deki çalışmalar çoğunlukla betimleyici düzeyde kalmakta, kişilerin uzun vadeli manevi deneyimlerinin psikolojik sonuçlarına ilişkin nitel veriler sınırlı kalmaktadır.⁴⁴ Ülkemiz özelinde yapılan araştırmalar incelendiğinde, dijital ortamların dinî bilgiye erişimi kolaylaştırdığı, farklı dinî yorumların görünürlüğünü artırdığı ve bireylerin dinî içeriklerle etkileşim biçimlerini dönüştürdüğü görülmektedir.⁴⁵ Bununla birlikte söz konusu çalışmaların önemli bir bölümünün daha çok dijital ortamların dinî iletişim, temsil ve yayım boyutlarına odaklandığı, bireylerin bu ortamlarda geliştirdikleri manevî yönelimlerin psikolojik ve ekolojikal boyutlarının ise sınırlı ölçüde ele alındığı dikkat çekmektedir.⁴⁶ Özellikle bireylerin dijital ortamlarda karşılaştıkları manevî içeriklerin onların anlam arayışı, yalnızlık deneyimi, kimlik inşası ve ruhsal iyilişleri üzerindeki etkileri Türkiye literatüründe henüz yeterince derinlikli biçimde incelenmiş değildir.⁴⁷ Mevcut çalışmalar çoğunlukla dijital din olgusunu betimleyici bir çerçevede ele almakta; dijital maneviyat deneyiminin bireylerin içsel dünyasında nasıl anlamlandırıldığı ve hangi psikososyal süreçlerle ilişkili olduğu sorusu sınırlı sayıda araştırmada tartışılmaktadır.⁴⁸ Bir diğer eksiklik ise ahlaki boyutlardır. Dijital maneviyatın ticarileşmesi, bilgi kirliliği ve manipölasyon riskleri gerek dini gerek psikolojik literatürde sınırlı olarak tartışılmıştır.⁴⁹ Bu bağlamda dijital maneviyatın yalnızca dijital din veya medya çalışmaları çerçevesinde değil, aynı zamanda bireylerin anlam arayışı, kimlik gelişimi ve psikososyal iyi oluş süreçleriyle ilişkisi bağlamında ele alınması önemli bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma söz konusu literatür boşluğunu dikkate alarak dijital maneviyat deneyimini Türkiye bağlamında nitel bir araştırma ile incelemeyi amaçlamakta; bireylerin dijital manevi içeriklere yönelme nedenlerini, bu deneyimlerin psikolojik ve manevi anlamlarını ve geleneksel dini pratiklerle kurdukları ilişkiyi analiz etmektedir. Bu yönüyle araştırma, Türkiye’de dijital maneviyat deneyimini bireysel anlamlandırma süreçleri üzerinden inceleyen sınırlı sayıdaki çalışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir.

⁴⁰ Bozkurt, “Maneviyatın Ticarileşmesi: Sosyal Medya ve Spiritüel Gösteri Kültürü”, 70.

⁴¹ Sevinç, “Sosyal Medyada Dini Kimlik Sunumu: Instagram Örneği”, 78.

⁴² Orhan Gürsu, “Gençlik Dönemi İnanç Krizinin Psikolojik Kökenlerinin Analizi: Olgu Sunumu.”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (2022), 927.

⁴³ Nihat Oyman, “Sosyal Medya Dindarlığı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2016), 125-127.

⁴⁴ Develi, “Dijital Dindarlık ve Bireysel İfade Alanı Olarak Sosyal Medya”, 84; Çuhadar, “Meditasyonun Dönüşümü: Dijital Platformlarda Beden, Ruh ve Maneviyat”, 95.

⁴⁵ Merve Bahadır - İhsan Çapçioğlu, “Dijitalleşen Dünyada Anlam Arayışı: Altın Çağ Şifa Teknikleri Örneği”, *Turkish Academic Research Review*, (2021), 147-177.

⁴⁶ Hasan Kafalı, “Dini Bilgiye Dijital Erişimin Bireysel ve Toplumsal Yansımaları”, *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 5/8 (2025), 74-99.

⁴⁷ Oyman, “Sosyal Medya Dindarlığı”, 125-167.

⁴⁸ Cüneyd Aydın - Mevlüt Kaya, “Maneviyat ve Öznel İyi Oluş Değişkenlerinin Hayatın Anlamını Yordaması”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 17 (2021), 41-77.

⁴⁹ Bozkurt, “Maneviyatın Ticarileşmesi: Sosyal Medya ve Spiritüel Gösteri Kültürü”, 73; Bahadır - Çapçioğlu, “Dijital Maneviyatın Suistimal Pratikleri”, 122.

2. Yöntem

Bu başlık altında araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama süreci ve analizi, araştırmanın sınırlılıkları ve bulgular alt başlıklarına yer verilecektir.

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, dijital maneviyat olgusunun kişiler üzerindeki psikososyal etkilerini derinlemesine anlamayı amaçladığından nitel araştırma yaklaşımı kullanmıştır. Nitel araştırmalar, olguların anlam boyutlarını, bireylerin deneyimlerini ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları analiz etmeyi hedefler.⁵⁰ Bu araştırmada, dijital maneviyatın kişisel deneyimler, anlam arayışları, yalnızlık, aidiyet ve ruhsal denge üzerindeki etkileri fenomenolojik desen şeklinde ele alınmıştır. Fenomenoloji, kişilerin yaşantılarındaki öznel deneyimlerin derin yapısını anlamayı hedefleyen bir yaklaşımdır.⁵¹ Bu doğrultuda, çalışmada “dijital maneviyat deneyimi” kavramı merkez alınmış, katılımcıların bu olguyu nasıl tanımladığı, yaşadığı ve anlamlandırdığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ahlaki ilkeler çerçevesinde, araştırmaya başlamadan önce üniversite etik kurulundan izin alınmıştır (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Etik Kurulu, Karar No: 2025/46, Tarih: 15.03.2025). Katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş, veriler yalnızca akademik amaçlarla kullanılmıştır.

2.2. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye’de sosyal medya, manevi uygulamalar ve çevrim içi platformlar üzerinden manevi içeriklere aktif şekilde katılım gösteren yetişkin bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış ve dijital ortamlarda manevi içeriklerle etkileşim deneyimi bulunan bireyler araştırmaya dahil edilmiştir. Amaçlı örnekleme, araştırmacının belirli niteliklere sahip kişileri seçerek olgunun derinlemesine anlaşılmasını sağlamayı hedeflediği bir yöntemdir.⁵² Bu doğrultuda, çalışmaya 27-50 yaş aralığında, en az altı aydır dijital manevi pratiklerle ilgilenen ve çeşitli platformlarda aktif katılım gösteren 16 katılımcı ile yapılmıştır. Katılımcılar, meditasyon uygulamaları, çevrim içi yoga grupları, dijital zikir halkaları veya sosyal medyada manevi paylaşımlar yapan bireyler arasından seçilmiştir. Katılımcılar yaş, cinsiyet ve meslek gibi demografik özellikler açısından çeşitlilik sağlayacak şekilde belirlenmiştir. Araştırma kapsamında toplam 16 katılımcı ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve platform tercihlerine göre farklılık göstermesi, verilerin zenginleştirilmesi açısından önemli görülmüştür. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü genellikle veri doygunluğu ilkesine göre belirlenmektedir. Bu araştırmada görüşmeler ilerledikçe elde edilen verilerin benzer temalar etrafında tekrar etmeye başladığı gözlemlenmiş ve yeni bir temanın ortaya çıkmadığı noktada veri doygunluğuna ulaşıldığı değerlendirilmiştir. Bu nedenle 16 katılımcı ile görüşme yapılmasının araştırma sorularını yanıtlamak için yeterli veri sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

2.3. Veri Toplama Süreci ve Analizi

Dijital Veriler, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşmeler, çevrim içi ortamda (Zoom ve Google Meet) gerçekleştirilmiş; her biri yaklaşık 45-60 dakika sürmüştür. Görüşme formu, literatürdeki benzer çalışmalar ve araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanmıştır.⁵³

Görüşme formunda şu temalara ilişkin açık uçlu sorular yer almıştır:

- Dijital platformlarda maneviyatı nasıl deneyimliyorsunuz?
- Bu pratikler yalnızlık, aidiyet ve anlam arayışınızı nasıl etkiliyor?
- Dijital maneviyat size göre geleneksel dini pratiklerden nasıl ayrılıyor?

d. Dijital ortamda karşılaştığınız manevi içeriklerde suistimal, yönlendirme veya bilgi kirliliği gözlemlediniz mi?

⁵⁰ John W. Creswell, *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (California: Sage, 2014), 45.

⁵¹ Clark Moustakas, *Phenomenological Research Methods* (California: Sage Publications, 1994), 13.

⁵² Michael Quinn Patton, *Qualitative Research and Evaluation Methods* (California: Sage Publications, 2002), 230.

⁵³ Helland, “Online Religion as Lived Religion: Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet”, 9; Mehmet Arıcı, *Manevi Girişimcilik: Dijitalleşen Dünyada Yeni Bir Maneviyat Anlayışı* (İstanbul: Manevi Yayıncılık, 2021), 97; Küçükkural vd., “Maneviyat ve Yeni Medya İlişkisi: Psikososyal Bir Değerlendirme”, 92.

e. Dijital pratiklerin sizde oluşturduğu duygusal ya da psikolojik etkiler nelerdir?

Tüm görüşmeler ses kaydına alınmış, katılımcıların onayı alınarak yazılı dökümler oluşturulmuştur. Elde edilen veriler, içerik analizi için hazır hale getirilmiştir.

Toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi, nitel verilerin sistematik biçimde kodlanması, temalara ayrılması ve anlamlı bir yapı içinde yorumlanmasını sağlayan bir yöntemdir.⁵⁴

Analiz süreci dört aşamada yürütülmüştür:

- Verilerin Kodlanması: Görüşme metinleri ayrıntılı biçimde okunmuş, anlamlı ifadeler kodlara dönüştürülmüştür.
- Temaların Belirlenmesi: Kodlar, “anlam arayışı”, “yalnızlık”, “aidiyet”, “manevi boşluk”, “dijital bağımlılık” ve “ticarileşme” gibi ana temalar altında toplanmıştır.
- Verilerin Düzenlenmesi: Temalar arası ilişkiler belirlenerek tablo haline getirilmiştir.
- Yorumlama: Bulgular, literatürdeki çalışmalarla karşılaştırılarak yorumlanmıştır.⁵⁵

Bu analiz süreci, dijital maneviyatın birey üzerindeki psikolojik ve sosyokültürel yansımalarını ortaya koymuştur. Araştırma sürecinde veri toplama, kodlama ve tema oluşturma aşamaları, önceden belirlenmiş teolojik kabuller üzerinden değil, katılımcı anlatılarına dayalı bir analiz süreciyle yürütülmüştür.

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın temel sınırlılığı, katılımcı sayısının görece az olması ve verilerin nitel ağırlıklı olmasıdır. Ayrıca dijital maneviyat olgusunun sürekli değişen doğası, bulguların zaman içinde güncelliğini etkileyebilir. Bununla birlikte, bu çalışma konunun Türkiye bağlamındaki psikososyal yönlerini ortaya koyması bakımından literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

2.5. Bulgular

Bu bölümde, öncelikle tablo halinde demografik bilgilere yer verilmiştir. Aynı zamanda araştırmada elde edilen verilerin içerik analizi sonucunda ulaşılan temalar ve bu temaların literatürle ilişkili tartışmaları sunulmaktadır.

Tablo 1. Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş
K1	Kadın	35
K2	Erkek	27
K3	Kadın	50
K4	Kadın	40
K5	Kadın	41
K6	Erkek	34
K7	Kadın	45
K8	Kadın	35
K9	Erkek	34
K10	Kadın	44
K11	Erkek	33

⁵⁴ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 243.

⁵⁵ Campbell, *Dijital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, 55; Bozkurt, “Maneviyatın Ticarileşmesi: Sosyal Medya ve Spiritüel Gösteri Kültürü”, 71; Bahadır - Çapcıoğlu, “Dijital Maneviyatta Suistimal Pratikleri”, 121.

K12	Kadın	37
K13	Kadın	46
K14	Erkek	36
K15	Erkek	39
K16	Kadın	42

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların 16 kişiden oluştuğu, katılımcıların çoğunluğunu kadın bireylerin oluşturduğunu ve yaş dağılımının 27 ile 50 arasında değiştiği görülmektedir. Meslek ve medeni durum gibi değişkenler ise bazı katılımcıların tanınmalarına imkân tanıyacağı endişelerini dile getirmeleri nedeniyle tabloya dahil edilmemiştir. Veri toplama sürecinde tematik doygunluğa ulaşıldığı için örneklem genişletilmemiştir.

Tablo 2. Tema-Kategori-Kod tablosu

Tema	Kategori	Kod
Alternatif Manevi Yöntemlerin Tercih Edilme Nedenleri	Manevi Deneyim ve Benzerlik	Alternatif Metotların Olması
		Zihinsel Odaklanma ve İçsel Bağlantı
		Namaz ve Meditasyon Ortak Yanları
	Esneklik ve Özgürlük Arayışı	Serbestlik ve Bireysellik
		İstenildiğinde Yapılabilir Olması
		Kuralsız ve Zamansız Olması
	Ruhsal Tatmin	Boşluk Hissi ve Eksiklik
		Duygusal Farkındalık Oluşturması
		Kendini Tanıma ve İyileşme İsteği
		İç Huzur ve Zihinsel Rahatlama
		Kendi Deneyimi İle Manevi Bağ Kurma
	Görselleştirilebilme	Maneviyatın Bireysel Kimlik Sunumu
		Yoga/Meditasyon Estetik Sunumu
		Sosyal Medyada Paylaşılabilirlik
Geleneksel Dinin Algılanma Biçimi	Dini Pratiklerin Kısıtlayıcı Olması	Kadınların Üzerindeki Dini Baskılar
		İbadetlerin Şekilci Aktarımı
		Zorunluluk ve Ceza Söylemi
	Dini Temsilin Güven Problemi	Cemaat ve Dini Yapının Olumsuz Örnekleri
		Aktarıcıların Yargılayıcı Dili

Tema	Kategori	Kod
Dijital Ortamların Maneviyat Sunumu	Erişilebilirlik ve Pratiklik	Günümüz Temposuna Uygunluk
		Sosyal Mecraların Etkisi
		Her an ulaşılabilir kaynaklar
İslam ve Alternatif Uygulamalar Arası Bağ Kurma	Dini Yorumlama Farkı	Yorum Yapma ve Geri Bildirim Alma
		İslam'ın Sunulamayışı
		Anlatımda İçerik Eksikliği
		Öz ile Bağlantı Kurmama

Kodların genel başlığı olarak belirlenen “Alternatif Manevi Yöntemlerin Tercih Edilme Nedenleri” teması, çalışmanın problematiğiyle doğrudan örtüşmektedir. Bu ana tema altında yer alan kategoriler ve kodlar, bireylerin geleneksel dini yapılar karşısında neler farklı uygulamalara yöneldiğine dair çok boyutlu bir çerçeve sunmaktadır. Örneğin, “Manevi Deneyim ve Benzerlik” kategorisi altında kodlanan “Alternatif Metotların Olması”, “Zihinsel Odaklanma ve İçsel Bağlantı” ve “Namaz ve Meditasyon Ortak Yanları” gibi ifadeler, dijital ve spiritüel pratiklerin klasik ibadetlerle benzeştiği yönlerini ortaya koymakta, bireylerin bu yöntemlerde tanıdık ve anlamlı bir deneyim bulduklarını göstermektedir. “Esneklik ve Özgürlük Arayışı” kategorisi altında yer alan “Serbestlik ve Bireysellik”, “İstenildiğinde Yapılabilir Olması” ve “Kuralsız ve Zamansız Olması” kodları, bireylerin modern yaşam temposuyla uyumlu, zaman ve mekân sınırlamalarından azade bir manevi deneyim talep ettiklerini açıkça göstermektedir. “Ruhsal Tatmin” başlıklı kategori ise bireylerin içsel dünyalarındaki duygusal ve psikolojik ihtiyaçları işaret etmektedir. “Boşluk Hissi ve Eksiklik”, “Duygusal Farkındalık Oluşturması”, “Kendini Tanıma ve İyileşme İsteği”, “İç Huzur ve Zihinsel Rahatlama” ve “Kendi Deneyimi ile Manevi Bağ Kurma” gibi kodlar, bu ihtiyacın ne kadar temel ve derinlikli olduğunu ortaya koymaktadır. “Geleneksel Dinin Algılanma Biçimi” kategorisinde yer alan kodlar ise alternatif yöntemlere yönelimin yalnızca bireysel tercihlerden değil, aynı zamanda klasik dini yapıların temsil sorunlarından kaynaklandığını göstermektedir. “Dijital Ortamların Maneviyat Sunumu” kategorisi ise çağın teknolojik ve kültürel dinamikleriyle doğrudan ilişkilidir. “Erişilebilirlik ve Pratiklik”, “Günümüz Temposuna Uygunluk”, “Sosyal Mecraların Etkisi” ve “Her an ulaşılabilir kaynaklar” gibi kodlar, dijitalleşmenin maneviyat alanında bireye sunduğu yeni olanakları gözler önüne sermektedir. Son olarak “Duygusal Temas ve Katılım”, “Yorum Yapma ve Geri Bildirim Alma”, “İslam ve Alternatif Uygulamalar Arası Bağ Kurma”, “Dini Yorumlama Farkı”, “İslam'ın Sunulamayışı”, “Anlatımda İçerik Eksikliği”, “Öz ile Bağlantı Kurmama” gibi kodların yer aldığı son kategoriler, bireyin klasik yapı ile kuramadığı bağı dijital ortamda kurma çabasını temsil etmektedir.

Tablo 3. Kodların frekans-yüzde tablosu

Kod	f	%
Kendi Deneyimi ile Manevi Bağ Kurma	116	13,70
İbadetlerin Şekilci Aktarımı	85	10,04
Kendini Tanıma ve İyileşme İsteği	76	8,97
Dijital Ortamların Maneviyat Sunumu	68	8,03
Sosyal Medyada Paylaşılabilirlik	45	5,31
Aktarıcıların Yargılayıcı Dili	44	5,19
Boşluk Hissi ve Eksiklik	43	5,08
Duygusal Farkındalık Oluşturması	40	4,72
Yorum Yapma ve Geri Bildirim Alma	38	4,49
İstenildiğinde Yapılabilir Olması	37	4,37
İslam ve Alternatif Uygulamalar Arası Bağ Kurma	34	4,01
İç Huzur ve Zihinsel Rahatlama	32	3,78
Erişilebilirlik ve Pratiklik	30	3,54
Maneviyatın Bireysel Kimlik Sunumu	24	2,83
Öz ile Bağlantı Kurmama	24	2,83
Günümüz Temposuna Uygunluk	23	2,72
Kadınların Üzerindeki Dini Baskılar	14	1,65
Zorunluluk ve Ceza Söylemi	13	1,53
Namaz ve Meditasyon Ortak Yanları	10	1,18
Serbestlik ve Bireysellik	10	1,18
Alternatif Metotların Olması	7	0,83
Kuralsız ve Zamansız Olması	7	0,83
Yoga/Meditasyon Estetik Sunumu	7	0,83
İslam'ın Sunulamayışı	6	0,71
Her an ulaşılabilir kaynaklar	4	0,47
Anlatımda İçerik Eksikliği	4	0,47
Sosyal Mecraların Etkisi	3	0,35
Cemaat ve Dini Yapının Olumsuz Örnekleri	2	0,24
Zihinsel Odaklanma ve İçsel Bağlantı	1	0,12
Din Adamlarının Dijital Yetersizliği	0	0,00
TOPLAM	847	100,00

Tablo 3. dijital ve alternatif maneviyat pratiklerine ilişkin nitel verilerden türetilmiş kapsamlı bir kodlama yapısını ortaya koymaktadır. Frekans değerleri MaxQDA yazılımı aracılığıyla yapılan kodlama sonucunda hesaplanmıştır. Yüzde değerleri toplam kod sayısı (N=847) üzerinden oranlanmıştır. Bu yapı, diğer katılımcı görüşlerinin yer aldığı belgelerle birlikte değerlendirildiğinde, bireylerin geleneksel dini pratiklerle yaşadıkları bağın zayıfladığı ve dijital ortamlarda sunulan alternatif pratiklere yöneldikleri gözlemlenmektedir. Özellikle “*Kendi Deneyimi ile Manevi Bağ Kurma*” temasının yüksek frekansa (%13,70) sahip olması, bireylerin içsel huzur ve ruhsal denge arayışını, ritüellerin ötesinde, kişisel deneyim temelli uygulamalarla gerçekleştirmeye

çalıştığını göstermektedir. Bu bağlamda bir katılımcı, “*Meditasyonda kendimi daha fazla hissediyorum. Sessizlik içinde, sadece nefes alıp vererek, gözlerimi kapatarak... İçimde ne var ne yoksa yüzleşiyorum*” (K2) ifadeleriyle bu deneyimi betimlemektedir.

Bu bireysel maneviyat arayışı, katılımcıların geleneksel dini yapıları şekilci ve zorlayıcı bulmasıyla da ilişkilidir. “*İbadetlerin Şekilci Aktarımı*” teması altında sıklıkla vurgulanan bu durum, katılımcıların dini uygulamaları anlamdan yoksun birer zorunluluk olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır. Nitekim bir katılımcının ifadesi şöyledir:

“*Çünkü biz dini hep bir yasaklar sistemi gibi öğrettik. Korku merkezli bir anlatımımız var. Allah’ın rahmeti, Şefkati, affediciliği gölgede kalıyor. Ben Kur’an’ı yıllarca Arapça okudum ama anlamadım. İçine girdikçe anladım ki her ayette bir kalp dili var. Ama bize bu dil aktarılmadı.*” (K5).

Bu söylem, dinî pratiklerin içsel bir bağ kurmadan, sadece ritüel düzeyde yaşandığına ve bireylerin bu sebeple anlam arayışlarını farklı pratiklerde sürdürdüğüne işaret etmektedir. Ancak dijital manevi uygulamalara yönelişte popüler kültürün etkisinin de olduğunu belirtmekte fayda var:

“*Yoga yaptığım zaman vücudumun nefesle, zihinle nasıl dengeye geldiğini hissediyorum. Namazda da aynı bağlantı var aslında ama biz o bağlantıya ruhen hazır değiliz. Yoga daha "elit" algılandığı için de tercih sebebi oluyor, bir prestij alanına dönüştü bazıları için*” [K11].

Benzer şekilde, “*Kendini Tanıma ve İyileşme İsteği*” teması altında toplanan veriler, bireylerin yoga, meditasyon ve benzeri uygulamaları yalnızca bir anlatılma yöntemi olarak değil, aynı zamanda psikolojik iyileşme ve kişisel dönüşüm aracı olarak değerlendirdiklerini göstermektedir.

“*Her eğitim, insanın kendi içindeki hakikatiyle yüzleşmesini ve ruh-beden-zihin dengesini kurmasını sağlıyordu*” (K7).

Bu da alternatif pratiklerin bireyler nezdinde salt ritüel değil, aynı zamanda bir farkındalık alanı oluşturduğunu göstermektedir.

Dijitalleşmenin maneviyatlarındaki etkisi de dikkat çekici düzeydedir. “*Dijital Ortamların Maneviyat Sunumu*” teması (%8,03), bireylerin dijital mecralar aracılığıyla daha erişilebilir ve esnek bir manevi pratik deneyimlediklerini ortaya koymaktadır. Bir katılımcının sözleri, bu durumu oldukça net biçimde yansıtır:

“*Dijital pratikler daha ulaşılabilir, güncel ve ruhuna daha bızlı temas eden bir dil kullanıyor*” (K6).

Özellikle geleneksel ibadetlerin zaman, mekân ve şekil açısından katılığına karşı bir alternatif sunmakta ve bireyin ruhsal ihtiyaçlarına daha uyumlu bir alan yaratmaktadır. Öte yandan geleneksel dinlerin ve özellikle de İslam dininin zorunlu olan ibadetlerle birlikte günlük hayatı da kontrol altında tutması yani yapılandırılmış bir din olması, sorumluluk yükleyerek özgürlüğü engellemesi, seküler dünyada baskı ve kısıtlanmışlık olarak değerlendirilmekte ve bu nedenlerle dijital maneviyat uygulamalarına yönelimi hızlandırmaktadır:

“*Dinde, özellikle İslam’da bir inancı kabul ettiğinde o inancın gereklerini yerine getirme sorumluluğun var. Hani mesela cennet düşüncesi var, sorumluluklar var. Ama diğer uygulamalarda öyle bir sistem yok. İşte bu yüzden insanlar sanki daha özgür hissettikleri için bu pratiklere yöneliyorlar. Bir de şu var: Dini pratiklerde bir disiplin ve görev duygusu var ya... İnsanlar o sorumluluktan kaçıyor olabilir.*” [K1].

Maneviyatın sosyal medya üzerinden görünürlük kazanması da önemli bir bulgudur. “*Sosyal Medyada Paylaşılabilirlik*” teması altında bu durumun altı çizilmiş ve bireylerin manevi deneyimlerini görünür kılma isteği, geleneksel ibadetlerin mahremiyet yapısıyla çeliştiği için alternatif uygulamalara yönelmeyi artırdığı belirtilmiştir.

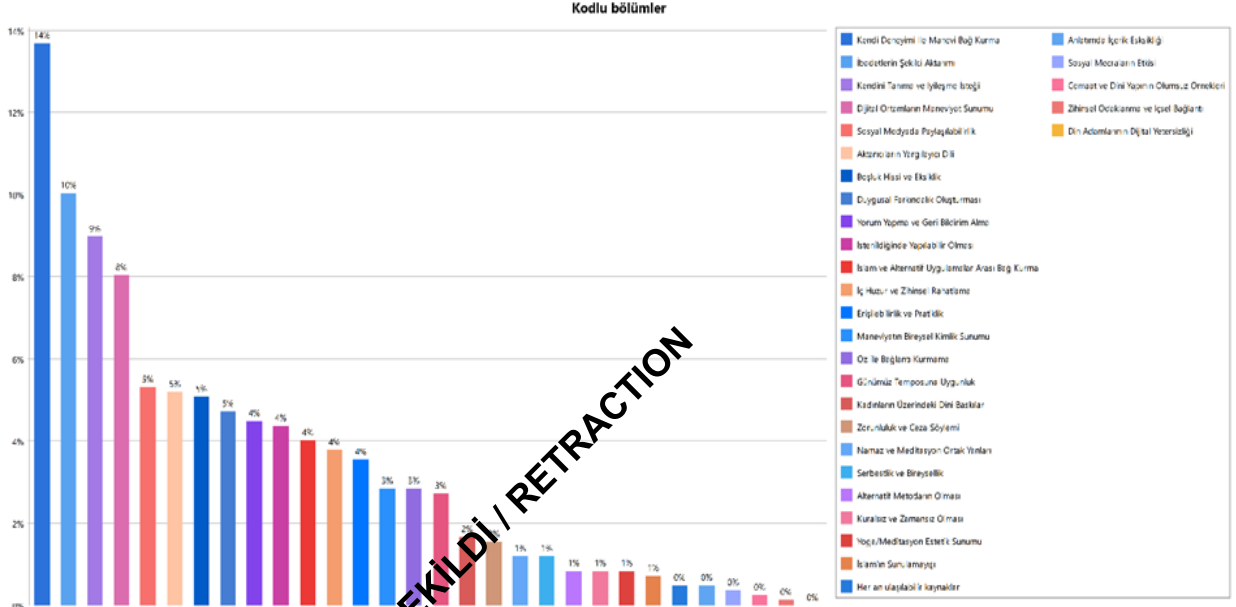
“*Yoga yaparken paylaşım yapmak daha kolay. Fotoğraf çekiyorsun, sosyal medyada paylaşıyorsun... Namaz mahremdir. Bu da onları görünmez yapıyor*” (K8).

Katılımcıların çoğu, dini temsil eden kişi ve kurumların yargılayıcı, baskıcı diline tepki gösterirken, dijital ortamlarda sunulan alternatif pratiklerde daha kapsayıcı ve yargısız bir dil bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu, “*Aktarıcıların Yargılayıcı Dili*” ve “*İslam’ın Sunulamayışı*” gibi temalarla ilişkilidir.

“*İslam her şeyi sunuyor ama biz anlatamıyoruz... Bir bakıyorsun, biri çıkmış spiritüel bir şey anlatıyor, iki gün sonra binlerce takipçisi var. Anlattığı şey doğru mu, değil mi; önemli değil. Görseli güzel, kelimeleri etkileyici. Hemen yayılıyor. Bir de bu işin maddi yönü var. Çok kolay paraya dönüşüyor bu işler. Bir meditasyon uygulaması aç, bir de birkaç cümle yaz;*

insanlar inanyyor, katılıyor. Geri dönüşü hızlı. Dinde ise öyle bir şey yok.” (K3).

Sonuç olarak elde edilen bu bulgular, katılımcıların dijital ve alternatif maneviyat pratiklerine yönelmesinde içsel huzur arayışı, geleneksel yapıların anlam sunmada yetersiz kalması, dijital platformların esnekliği ve bireysel özgürlük alanı sunması etkili olmuştur. Tüm bu veriler, dijital çağda bireyin maneviyat deneyiminin klasik yapıların ötesine geçerek daha bireysel, esnek ve psikolojik ihtiyaçlara duyarlı bir alana yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Kodların frekans dağılım grafiği

Grafiğe göre en yüksek orana sahip tema “*Kendi Deneyimi ile Manevi Bağ Kurma*” (%14) olup, bu bulgu, bireylerin maneviyatı kişisel deneyim ve içsel farkındalık temelinde inşa ettiklerini göstermektedir. Bu tema altında yer alan ifadeler, bireylerin geleneksel ritüellere bağlı kalmaksızın, kendi iç dünyalarıyla kurdukları özgün bağları ön plana çıkardığını ortaya koymaktadır. Bunu izleyen ikinci en yüksek oran, “*İbadetlerin Şekilci Aktarımı*” (%10) temasıdır. Bu veri, katılımcıların geleneksel dini pratikleri, biçimsel ve kural temelli bulduklarını ve bu durumun ruhsal ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını düşündüklerini ortaya koymaktadır.

Üçüncü sırada yer alan “*Kendini Tanıma ve İyileşme İsteği*” (%9), dijital maneviyat pratiklerinin yalnızca bir inanç pratiği değil, aynı zamanda bireyin içsel keşfi ve psikolojik rahatlama aracı olarak da değerlendirildiğini göstermektedir. Bu tema, bireysel dönüşüm ve ruhsal iyileşme arzusunun, geleneksel ibadet biçimlerinin ötesine geçen daha kapsayıcı bir alan arandığını düşündürmektedir.

Grafikte dördüncü sırada yer alan “*Dijital Ortamların Maneviyat Sunumu*” (%8), dijital araçların maneviyatı deneyimleme biçimini önemli ölçüde dönüştürdüğüne işaret etmektedir. Bu, internet temelli uygulamaların, bireylerin zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın manevi deneyimlere ulaşabilmesine olanak tanıdığı anlamına gelmektedir. Aynı zamanda “*Sosyal Medyada Paylaşılabilirlik*” (%5) ve “*Aktarıcılarının Yargılayıcı Dili*” (%5) temaları da dijital alanın bireyler üzerinde neden daha cazip hale geldiğini açıklayan veriler arasındadır. Özellikle sosyal medya üzerinden yapılan manevi pratik paylaşımları, bireylerde hem görünürlük hem de aidiyet duygusu yaratmakta, bu da dijital ortamların tercih edilmesini güçlendirmektedir. Öte yandan, dini temsilcilerin yargılayıcı söylemlerine maruz kalan bireyler, daha yargısız ve özgür hissettikleri alternatif yolları tercih etmektedir.

Orta düzeyde frekansa sahip diğer temalar arasında “*Boşluk Hissi ve Eksiklik*” (%5), “*Duygusal Farkındalık Oluşturması*” (%5), “*Yorum Yapma ve Geri Bildirim Alma*” (%4) gibi kavramlar yer almakta ve katılımcıların dijital manevi uygulamalarda sadece dini değil, aynı zamanda duygusal ve bilişsel gereksinimlerini de karşıladığını ortaya koymaktadır. “*İstenildiğinde Yapılabilir Olması*” (%4) teması ise dijital pratiklerin bireylerin günlük hayatlarına esneklikle entegre edilebilmesini açıklayan önemli bir bulgudur.

Grafikte daha düşük oranlara sahip temalar, örneğin “Kadınların Üzerindeki Dini Baskılar” (%2), “Zorunluluk ve Ceza Söylemi” (%2), “Kuralsız ve Zamansız Olması” (%1) gibi konular, daha sınırlı sayıda katılımcı tarafından dile getirilmiş olsa da çalışmanın ele aldığı çeşitlilik ve derinliği göstermesi bakımından önemlidir. Bu tür düşük frekanslı temalar, bazı bireyler için dijital maneviyatın özel motivasyonlara dayalı olarak şekillendiğini de ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, grafik verisi, katılımcıların manevi deneyimlerinde bireysellik, özgürlük, dijital erişilebilirlik ve ruhsal iyileşme arzusunun ön planda olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, klasik dini pratikleri ritüel merkezli ve kural temelli bulurken; dijital platformları daha esnek, kapsayıcı ve anlam yüklü bir manevi alan olarak değerlendirmektedir. Bu durum, günümüzde maneviyat algısının giderek bireyselleştiği ve geleneksel yapılarla yeniden müzakere edilen bir zeminde şekillendiğini göstermektedir.

Şekil 2. Kod bulutu görseli

Kod bulutunun merkezinde, en büyük ve belirgin ifadelerden biri “*Alternatif Manevi Yöntemlerin Tercih Edilme Nedenleri*” başlığıdır; bu da bu görselin kavramsal odağını belirlemektedir. Bunun hemen altında yer alan “*Ruhsal Tatmin*” ifadesi, katılımcıların alternatif yöntemlere yönelmesindeki en temel duygusal ve psikolojik motivasyonun iç huzur, ruhsal denge ve bireysel doyum arayışı olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, dijital veya spiritüel uygulamalarda yalnızca ritüel değil, aynı zamanda ruhsal bir bütünlük ve psikolojik iyileşme aradıklarını sıklıkla belirtmiştir.

Ayrıca, “*Kendi Deneyimi ile Manevi Bağ Kurma*”, “*İç Huzur ve Zihinsel Rahatlama*”, “*Kendini Tanıma ve İyileşme İsteği*” gibi kavramlar da görselde büyük puntolarla yer almakta ve bireysel farkındalık, içsel yolculuk ve kişisel maneviyatın bu tercihlerde önemli belirleyiciler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifadeler, alternatif yöntemlerin klasik dini pratiklere kıyasla daha içe dönük, bireysel ve kişiselleştirilmiş bir deneyim sunduğunu ima etmektedir.

Bulutta sık vurgulanan diğer önemli unsurlar arasında “*Dijital Ortamların Maneviyat Sunumu*”, “*Sosyal Medyada Paylaşılabilirlik*”, “*İstenildiğinde Yapılabilir Olması*”, “*Erişilebilirlik ve Pratiklik*” gibi dijital teknolojinin sunduğu esneklik, zaman bağımsızlığı ve erişim kolaylığı öne çıkmaktadır. Bu durum, çağdaş bireyin manevi pratiklerde zamana, mekâna ve toplumsal normlara bağlı olmaksızın kişisel ihtiyaçlarına göre yönelim sergilediğini göstermektedir.

Öne çıkan diğer kavramlar, bu yönelimin altında yatan yapısal ve kültürel sebeplere işaret etmektedir. “*İbadetlerin Şekli Aktarımı*”, “*Zorunluluk ve Ceza Söylemi*”, “*Dini Pratiklerin Kısıtlayıcı Olması*”, “*Dini Temsilin Güven Problemi*”, “*Aktarımların Yargılayıcı Dili*” gibi kodlar, geleneksel dini anlatıların bireylerde yabancılaşma ve yetersizlik hissi oluşturduğuna, bunun da bireyleri alternatif pratiklere yönelttiğine işaret etmektedir. Bu

kodlar, alternatif yolların sadece yeni seçenekler sunmadığını, aynı zamanda mevcut dinî yapıların eksik bıraktığı alanlara yanıt verdiğini göstermektedir.

Ayrıca “*Esneklik ve Özgürlük Arayışı*”, “*Kuralsız ve Zamansız Olması*”, “*Serbestlik ve Bireysellik*” gibi kodlar da katılımcıların klasik ibadetlerden kaçışını açıklayan temel motivasyonlar arasında yer almakta; bireylerin kişisel ritimlerine uygun, yargılayıcı olmayan ve katı kurallar içermeyen pratiklere yöneldiklerini açıkça göstermektedir.

Bununla birlikte “*Anlatımda İçerik Eksikliği*”, “*İslam’ın Sunulamayışı*”, “*Cemaat ve Dini Yapının Olumsuz Örnekleri*” gibi ifadeler ise geleneksel dini temsilin içeriksel ve iletişimsel olarak çağın ihtiyaçlarına yanıt veremediğini düşündüren temaları yansıtmaktadır. Bu durum, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda yapısal düzeyde bir temsil krizini de işaret etmektedir.

Sonuç olarak, bu kod bulutu, alternatif manevi yöntemlerin tercih edilme nedenlerini çok boyutlu bir şekilde ortaya koymaktadır. Bireysel deneyim, ruhsal tatmin, dijital esneklik ve geleneksel yapılarla yaşanan bağ kurma güçlüğü, bu yönelimin temel dinamikleri olarak öne çıkmaktadır. Kodların çeşitliliği ve dağılımı, bireylerin yalnızca bir ihtiyaç doğrultusunda değil; çok katmanlı bir arayış içinde olduklarını ve bu arayışın hem psikolojik hem sosyokültürel düzeyde anlam kazandığını göstermektedir.

2.6. Tartışma ve Değerlendirme

Bu araştırmadan elde edilen bulgular, dijitalleşen dünyada maneviyat kavramının nasıl dönüşmekte olduğuna dair literatürdeki tartışmaları desteklemektedir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler, manevi arayışın giderek daha kişiselleşmiş bir yapıya bürünüğünü göstermiştir. Başka bir deyişle bulgular, dijital maneviyatın çağdaş bireyin anlam arayışında görünürlük kazandığını ortaya koymakla birlikte, katılımcıların anlatılarında manevî pratiklerin çoğu zaman farklı kaynaklardan beslenen bireysel deneyimler şeklinde yapılandığı, parçalı, öznel ve çoğu zaman epistemolojik temelden yoksun bir deneyim alanı sunduğunu göstermektedir. Bu durum, Luckmann’ın “görünmez din” (invisible religion) mefhumu ve Davie’nin “aidiyet olmadan inanç” tezlerini doğrulamaktadır.⁵⁶ Gerçekten de birçok katılımcı, kurumsal bir dine bağlı olmaksızın kendisini manevi veya spiritüel olarak açıklamaktadır.

Katılımcıların “özgürlük”, “yargılanmama” ve “kişisel deneyim” vurguları, kurumsal dinî yapılarla yönelik algısal mesafenin psikososyal bir gerekçeye dayandığını göstermektedir. Bu noktada bireyselleşmiş maneviyatın, modern toplumda kimlik inşasının önemli bir parçası hâline geldiğini savunan yaklaşımlar açıklayıcıdır. Nitekim bireyler, dinî otorite yerine kişisel deneyimi ve dijital geri bildirimi referans almaktadır. Bu süreç, bazı araştırmalarda “seçici maneviyat” ve “manevi market” kavramlarıyla açıklanmıştır.⁵⁷ Ancak bu durum, maneviyatın aşkın referanslardan koparılacak tamamen öznel bir alana indirgenmesi riskini de ve aşırı bireyselleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Araştırma bulguları bazı katılımcıların maneviyatı daha çok psikolojik iyi oluş, içsel huzur ve kişisel gelişim kavramlarıyla ilişkilendirdiğini göstermektedir. Bu durum, Emile Durkheim’ın dinin toplumsal birleştirici rolüne dair klasik tezinin dijital çağda yeni bir biçimde tezahür ettiğini düşündürmektedir – fiziken bir arada olmasalar da paylaşılan manevi deneyim, sanal kolektif bir bilinç oluşturabilmektedir.⁵⁸ Toplumsal düzeyde değerlendirildiğinde, dijital maneviyatın sunduğu ağ temelli ve geçici topluluk biçimleri, İslam’ın cemaat ve ümmet anlayışıyla karşılaştırıldığında sınırlı bir aidiyet üretmektedir. Katılımcıların çevrim içi manevi toplulukları “destekleyici ama yüzeysel” olarak tanımlamaları, bu yapıların süreklilik, sorumluluk ve fedakârlık üretme kapasitesinin düşük olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, İslam inancında olduğu gibi kurumsal dinî pratiklerin bireysel deneyimin yanı sıra topluluk aidiyeti ve normatif yönelimler açısından da belirleyici bir çerçeve sunmaktadır.

Öte yandan bulgular, dijital ortamların yalnızca bireyselleşmeyi değil, aynı zamanda yeni tür topluluk biçimlerini de ürettiğini göstermektedir. Katılımcıların çevrimiçi grupları “destekleyici” olarak tanımlaması, dijital ortamların geçici ve ağ temelli aidiyetler oluşturduğunu göstermektedir. Bu durum, klasik cemaat

⁵⁶ Thomas Ford Hout, “Luckmann: The Invisible Religion: The Problem Of Religion in Modern Society (Book Review)”, *Social Forces* 46/2 (1967), 302; Davie Grace, “Believing Without Belonging: Is This The Future Of Religion In Britain?”, *Social compass* 37/4 (1990), 463.

⁵⁷ Wade Clark Roof, *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion* (Princeton: NJ: Princeton University Press, 1999), 28-30.

⁵⁸ Émile Durkheim, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri: Avustralya Aranda Kabilesi Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 74.

yapılarından farklı olarak sorumluluk ve süreklilik düzeyi daha düşük olan esnek topluluk modellerinin ortaya çıktığını göstermektedir. Dijital din çalışmalarında da ağ temelli dinî toplulukların (networked religion) bu özellikleri taşıdığı belirtilmektedir.⁵⁹

Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu ise, katılımcıların dijital platformlarda yer alan manevî içerikleri çoğunlukla bireysel anlam arayışının bir parçası olarak deneyimlediklerini göstermektedir. Katılımcılar özellikle sosyal medya üzerinden ulaşılan manevî içeriklerin kişisel içsel deneyimi desteklediğini ifade etmişlerdir. Bu bulgu, dijitalleşme sürecinin dinî deneyimi kurumsal yapılardan kısmen uzaklaştırarak daha bireysel ve öznel bir zemine taşıdığına ilişkin literatürle uyumludur. Nitekim Heidi A. Campbell, dijital ortamların bireylere dinî içerikleri seçme ve yeniden yorumlama imkânı sunduğunu ve bunun “kişiselleştirilmiş dindarlık” biçimlerini güçlendirdiğini belirtmektedir.⁶⁰ Benzer şekilde Türkiye’de yapılan çalışmalar da genç kullanıcıların dijital ortamlarda dinî içerikleri çoğu zaman bireysel anlam arayışının bir parçası olarak deneyimlediklerini göstermektedir.⁶¹ Bu durum psikososyal açıdan değerlendirildiğinde, modern bireyin geleneksel otorite yapılarından görece bağımsızlaşan kimlik inşa süreçleriyle ilişkilendirilebilir. Dijital ortamlar bireylere farklı manevî söylemler arasında seçim yapabilme imkânı tanıdığı için dinî deneyimin daha öznel ve bireysel bir forma yönelmesine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla araştırmada ortaya çıkan bu bulgu, dijital kültürün bireyselleşme dinamikleriyle birlikte düşünüldüğünde anlamlı bir çerçeve sunmaktadır.

Siber maneviyat olgusunun bir şekli de yeni inşâ biçimlerinin ortaya çıkışıdır. Katılımcılarımızın birçoğu geleneksel dini doktrinlere bağlı kalmaksızın, farklı öğretilerden parçalar birleştirerek senkretik bir inanç yapısı benimsemişlerdir. Bu durum literatürde “manevi market” (spiritual marketplace) olarak belirtilen ve kişilerin çeşitli geleneklerden diledikleri unsurları seçip kendi manevi kimliklerini oluşturdukları olguyla örtüşmektedir.⁶² Özellikle Yeni Çağ Hareketlerinin etkisiyle popülerleşen yoga, reiki, meditasyon gibi pratikler, Türkiye’de de seküler eğitimli kişiler arasında yaygınlaşmakta ve kabul görmektedir. Bahadır ve Çapcıoğlu’nun, Sahaja Yoga örneği üzerine yaptığı çalışmada da benzer şekilde, sosyal medya sayesinde uzak doğu kökenli bir manevi hareketin Türkiye’de seküler kitlelere ulaştığı ve kendine yeni takipçiler bulduğu ortaya konmuştur. Araştırmamıza katılan kişilerde de tıpkı Sahaja Yoga pratiğinde olduğu gibi Instagram, YouTube gibi mecraları aktif kullanarak manevi pratiklerini sürdürmektedir. Örneğin, katılımcıların anlattığı çevrimiçi meditasyon buluşmaları, Bahadır ve Çapcıoğlu tarafından incelenen İstanbul’daki meditasyon evinin çevrimiçi etkinlikleriyle oldukça benzerdir. Bu paralellikler, alternatif manevi oluşumların dijital platformları etkin biçimde kullanarak hem varlıklarını sürdürdüklerini hem de dönüşüme uğradıklarını göstermektedir.⁶³

Araştırmamızın bulguları, dijitalleşmenin sadece manevi pratiklerin şeklini değil, algısını da değiştirdiğini öne sürmektedir. Katılımcılar manevi deneyimlerini paylaşmak konusunda sosyal medyayı doğal bir ortam olarak görmektedir. Eskiden mistik deneyimler veya bireysel inançlar daha mahrem algılanırken, bugün bir birey meditasyon yaparken çektiği fotoğrafı Instagram’da paylaşabilmektedir. Bu durum, maneviyatın kamusallaşması ve görünür hale gelmesi anlamına gelir ki Çamdereli tarafından tartışılan “medyada dinin popüler temsilleri” olgusunu akla getirmektedir.⁶⁴ Öte yandan, dijital çağda manevi otorite figürleri de dönüşmektedir. Geleneksel bir din adamı yerine, YouTube’da binlerce abonesi olan bir yoga eğitmeni veya Instagram’da enerji çalışmaları sunan bir “şifacı” otorite haline gelebilmektedir. Katılımcılardan gelen geri bildirimler, bu yeni otorite tipine hem ilgi hem temkin barındırmaktadır. Bu da dijital manevi alanın denetlenmesi ve etik standartlarının belirlenmesi gereğine işaret etmektedir.

⁵⁹ Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, 62-65.

⁶⁰ Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, 67.

⁶¹ Aslıhan Atık - Ayşe Yalaza, “Din Eğitimi Bağlamında 14-18 Yaş Öğrencilerinin Dini İçerik Üreten Youtuberlarla İlgili Görüşleri”, *İlahiyat Akademisi* 21 (2025), 287-326.

⁶² Roof, *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion*, 35; Paul Heelas, *The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity* (Oxford: Blackwell Publishers, 1996), 47.

⁶³ Bahadır - Çapcıoğlu, “Dijitalleşen Dünyada Anlam Arayışı: Altın Çağ Şifa Teknikleri Örneği”; Merve Bahadır - İhsan Çapcıoğlu, “Yeni Dini Hareketlerde Çevrimiçi ve Çevrimdışı Yönelimler: Sahaja Yoga Örneği”, *İslami Araştırmalar* 32/2 (2021), 372-386.

⁶⁴ Mete Çamdereli, *Din Ekranda Nasıl Durur? Medyada Dinin Popüler Temsilleri* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 121-125.

Bulgularımız dijital çağda dinin hali konusundaki kuramsal tartışmalara katkı sunmaktadır. Bir görüşe göre moderniteyle birlikte dinin kamusal etkisi azalmış, sekülerleşme kaçınılmaz olmuştur. Ancak çalışmamız, dinamik bir karşı tez olan post-sekülerizm perspektifini destekler niteliktedir. Seküler ortamlarda dahi din ve maneviyat yeni şekillerde varlığını sürdürmektedir. Katılımcılarımız her ne kadar kendilerini geleneksel anlamda “dindar” olarak tanımlamasa da manevi pratikler yoluyla kutsal olana bağlanma, hayatlarına aşkın bir anlam katma gayreti içindedir. Bu da insanın anlam arayışının dijital çağda bile canlılığını koruduğunu göstermektedir. Nitekim Bahadır ve Çapcıoğlu’nun Altın Çağ Şifa Teknikleri örneğine dair çalışması, sosyal medya üzerinden yeni bir manevi akımın ortaya çıkarak seküler bir kültürde dahi dinsel motifler barındırdığını ortaya koymuştur.⁶⁵ Çalışmamızın katılımcıları da kendi yaşamlarında benzer bir kutsalın dönüşü deneyimini açıklayarak tarif etmektedir.

Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar, sosyal medyanın özellikle genç kuşakların dinî referanslarını şekillendirdiğini ve dinî bilginin otorite merkezli yapıdan platform merkezli yapıya doğru kaydığını göstermektedir.⁶⁶ Bu bulgular, araştırmamızdaki katılımcıların alternatif manevi içeriklere dijital ortamda ulaşmaları ve bu içerikleri kendi yaşam pratikleriyle bütünleştirmeleriyle paralellik göstermektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan tablo, bireyselleşmiş ve parçalı bir maneviyat deneyimini işaret etmektedir.

Bulgular aynı zamanda dijital maneviyatın risk boyutuna da işaret etmektedir. Algoritmik içerik akışının bireylerin karşılaştığı manevi içerikleri belirlemesi, maneviyat deneyimini veriye dayalı bir yönlendirme sistemine dönüştürebilmektedir. Bu durum literatürde dijital bağımlılık, platform kapitalizmi ve algoritmik yönlendirme bağlamında tartışılmaktadır.⁶⁷ Çalışmamızda tanımlanan algoritmik yönlendirme eğilimi, bireyin manevi tercihlerinin dışsal sistemler tarafından şekillendirilebildiğini göstermektedir.

Dijitalleşme, kişilerin manevi deneyimlerini daha bireyselleşmiş ve çeşitlendirilmiş bir şekilde şekillendirirken, aynı zamanda etik ve psikolojik riskler de doğurmaktadır. Özellikle sosyal medya ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla yayılan şiber maneviyat, kişilerin manevi destek arayışlarını şekillendirirken, aynı zamanda manevi sömürü, bilgi kirliliği ve psikolojik manipülasyon gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda “Algoritmik Maneviyat Sendromu” (AMS), kişilerin maneviyat deneyimlerini sosyal medya, mobil uygulamalar ve çevrim içi içerikler aracılığıyla algoritmik olarak yönlendirilmiş bir biçimde yaşamaya başlaması sonucu ortaya çıkan psiko-dijital bir durumdur. Bu sendrom, kişilerin maneviyatla olan ilişkisini içsel bir öz keşif sürecinden çıkarıp, dışsal içerik sağlayıcıların yönlendirmelerine bağımlı hale getirmekte; bireyi bir tür manevi tüketici konumuna indirgemektedir.

Dijital maneviyatın bilgi kirliliği ve manevi güvenlik alanlarında da önemli tehditler oluşturduğu görülmektedir. Sosyal medya ve çeşitli dijital platformlarda bilimsel ve dini denetimden uzak, subjektif ve manipülatif içeriklerin yaygınlaşması, özellikle genç kullanıcılar için ciddi bir tehdit alanı oluşturmaktadır.⁶⁸ Geleneksel dini otorite ve pedagojik yapıların yerini, algoritmaların yönlendirdiği “popüler maneviyat” alırken, bu durum maneviyatın kişisel ve toplumsal işlevlerini de yeniden tanımlamaktadır.

Sonuç olarak tartışma bulguları, dijital maneviyatın üç temel eksende şekillendiğini göstermektedir:

1. Bireyselleşme ve öznel deneyim merkezli dönüşüm
2. Ağ temelli ve geçici toplulukların oluşumu
3. Algoritmik yönlendirme ve etik risklerin ortaya çıkması

Bu üç eksen birlikte değerlendirildiğinde dijital maneviyatın ne tamamen geleneksel dinin alternatifi ne de tamamen bağımsız bir yapı olduğu; aksine modern bireyin anlam arayışının dijital ekosistemde yeniden biçimlenmiş bir tezahürü olduğu söylenebilir.

⁶⁵ Bahadır - Çapcıoğlu, “Dijitalleşen Dünyada Anlam Arayışı: Altın Çağ Şifa Teknikleri Örneği”. *Turkish Academic Research Review*, (2021), 26-53.

⁶⁶ Kandemir - Toprak, “Gençlerin Dinî Referans Dünyası ve Dijital Medya”, 561-563.

⁶⁷ Sarı, “Medyatikleşme ve Din: Kavram-Teori-Tartışma”, 161-163.

⁶⁸ Orhan Gürsu - Ahmet Tevfik Musara, “Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Dindarlık İlişkisi”, *Turkish Academic Research Review* 6/2 (2021), 424.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, siber maneviyat bağlamında alternatif manevi pratiklerin dijital platformlar aracılığıyla nasıl deneyimlendiğini ve bu deneyimin psikososyal dinamiklerini fenomenolojik yöntemle incelemiştir. Bulgular, dijital teknolojilerin bireylerin maneviyatla kurduğu ilişkiyi dönüştürdüğünü; bilgiye erişim biçimlerini, otorite algısını ve topluluk deneyimini yeniden yapılandırıldığını göstermektedir. Araştırmada, siber maneviyat bağlamında alternatif manevi pratiklerin (yoga, meditasyon, enerji çalışmaları) dijital platformlar aracılığıyla deneyimlenişi incelenmiş ve bu olgunun psikososyal yönleri ortaya konmuştur. Bulgular, dijital teknolojilerin modern kişilerin manevi arayışında önemli bir rol oynadığını, manevi pratiklerin bireyselleştiğini ancak aynı zamanda sanal topluluklar içinde yeni aidiyet biçimleri oluştuğunu göstermektedir. Katılımcılar, dijital mecralarda manevi bilgiye kolaylıkla erişebilmekte, pratiklerini sürdürebilmekte ve aynı ilgi alanına sahip insanlarla etkileşim kurabilmektedir. Bu durum, dijital çağda manevi deneyimin daha görünür, paylaşılabılır ve esnek hale dönüştüğüne işaret etmektedir. Benzer şekilde katılımcı verileri, maneviyatın giderek bireyselleştiğini ve kurumsal referanslardan ziyade kişisel deneyim, dijital etkileşim ve seçici içerik tüketimi üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, dijital din çalışmalarında vurgulanan ağ temelli dini yapıların yükselişle paralellik göstermektedir. Dijital ortamlar, bireylerin dinî ve manevî içerikleri seçebildiği, yeniden yorumlayabildiği ve paylaşabildiği etkileşimli alanlar üretmektedir. Dijital platformlarda üretilen ve dolaşıma sokulan manevi söylemler, çoğu zaman denetimsiz, parçalı ve bağlamından kopuk bir yapı sergilemekte, bu durum maneviyatın epistemik zemininin zayıflamasına yol açmaktadır. Çalışma, dijital maneviyatın kurumsal dinlerin ve özellikle de İslam'ın alternatifi olarak konumlandırılmasının teorik ve pratik açıdan sorunlu olduğunu göstermektedir. Dijital maneviyat, bireyin dinle kurduğu ilişkinin zayıfladığı, dinî temsil ve rehberlik mekanizmalarının işlevini yitirdiği alanlarda ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle dijital maneviyat, dinin yerini alan bir yapıdan ziyade, modern bireyin dinle kurduğu ilişkinin kriz noktalarını açığa çıkaran bir gösterge şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın önemli bulgularından biri, çevrimiçi manevi toplulukların geçici fakat işlevsel bir aidiyet alanı oluşturmalarıdır. Katılımcılar bu alanları destekleyici olarak tanımlamış; ancak bu yapıların süreklilik ve kurumsallaşma düzeyinin sınırlı olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum, dijital ortamda oluşan toplulukların klasik cemaat modellerinden farklılaştığını ve daha akışkan kimlikler ürettiğini göstermektedir. Bir diğer önemli sonuç ise senkretik maneviyat eğiliminin dijital ortamda görünürlük kazanmasıdır. Farklı inanç sistemlerine ait uygulamaların bir arada kullanılması, bireyin anlam üretim sürecini esnek ve seçici bir yapıya dönüştürmektedir.

Batı'da din psikolojisi alanında giderek çoğalan akademik ilgiyle ele alınan siber maneviyat, Türkiye'de henüz yeterince araştırılmamış bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut çalışmaların büyük bir kısmı Batı'nın maneviyat algısına odaklanırken, Türkiye'deki kültürel ve dini bağlamda bu konunun nasıl şekillendiğine yönelik araştırmalar sınırlıdır. Bu bağlamda, internet ve maneviyat ilişkisinin Türkiye özelinde daha kapsamlı bir şekilde ele alınması, dijital platformların manevi arayışları nasıl şekillendirdiğini açıklamak açısından önemli bir gereklilik olmuştur. Geleneksel dinî yapılar ile kişisel maneviyat arasındaki genişleyen bu alanda, etik ve psikolojik boyutların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Siber maneviyat, internetin sunduğu imkânlarla birlikte kişilerin manevi deneyimlerini yeniden şekillendiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların çevrimiçi platformlar aracılığıyla farklı manevî içeriklere eriştiklerini ifade etmeleri, dijital ortamlarda manevî rehberlik ve yönlendirme biçimlerinin çeşitlendiğini göstermektedir. Özellikle çevrimiçi platformlarda gelişen manevi topluluklar ve kişisel arayışlar, geleneksel otoritelerin denetiminden bağımsız bir alan yaratırken, aynı zamanda etik ve psikolojik riskleri de beraberinde getirmektedir. Türkiye'de bu konuya yönelik akademik çalışmaların artırılması, dijitalleşmenin maneviyat üzerindeki etkilerini anlamak ve olası riskleri değerlendirmek açısından zorunlu bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde dijital maneviyat: bireysel anlam arayışını kolaylaştırmakta, ağ temelli geçici topluluklar üretmekte, ancak aynı zamanda algoritmik yönlendirme ve bilgi kirliliği riskleri taşımaktadır. Bu nedenle dijital maneviyat ne tamamen olumlu ne tamamen olumsuz bir olgu olarak; daha çok modern bireyin dinle kurduğu ilişkinin yeniden yapılandığı bir alan olarak değerlendirilmelidir.

Araştırma bulguları ışığında hem akademik çalışmalara hem de toplumsal hayata yönelik farklı öneriler geliştirilebilir:

Akademik Araştırmalar için: Siber maneviyat konusu henüz yeni gelişen bir bölüm olduğundan, ilerleyen çalışmalarda farklı demografik gruplar (ör. gençler, farklı dinî geçmişe sahip kişiler) üzerinde nicel ve nitel araştırmalar yapılmalıdır. Özellikle dijital manevi pratiklerin uzun vadeli psikolojik etkileri, kimlik oluşumuna katkısı ve geleneksel dinî katılıma etkisi boyutlarında derinlemesine araştırmalar önerilir. Ayrıca, farklı dijital platformların (ör. mobil uygulamalar vs. sosyal medya grupları) manevi tecrübeler üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak incelenmelidir.

Dijital Platformların Yönetimi için: Manevi konularda çevrimiçi içerik sunan birey ve grupların etik standartlara uyması ve yanlış yönlendirmelerin önlenmesi önem taşır. Bu kapsamda, ilgili dernekler veya uzmanlar tarafından insanların bilinçlendirilmesi, dijital manevi okuryazarlık eğitimlerinin düzenlenmesi önerilir. Kişilerin internet üzerindeki manevi içerikleri eleştirel bir gözle değerlendirebilmesi desteklenmelidir.

Geleneksel Din Kurumları için: Geleneksel dini kurumlar, modern kişilerin manevi ihtiyaçlarının çeşitlendiğinin farkına vararak, dijital platformlarda daha aktif rol alabilirler. Örneğin, resmi din görevlileri ya da ilahiyat uzmanları YouTube, Instagram gibi yerlerde gençlere yönelik manevi rehberlik sunabilir, çevrimiçi soru-cevap oturumları düzenleyebilir. Bu sayede, seküler ortamlarda arayış içinde olan kişilere kurumsal din de ulaşma imkânı bulacaktır. Dijital alan, geleneksel dinin yeni bir etkileşim alanı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, siber maneviyat olgusu, dijital çağın insanın değişen manevi yönelimlerini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, manevi deneyimin teknolojik ve toplumsal dinamiklerle birlikte dönüştüğünü, dijital maneviyatın çağdaş bireyin anlam arayışında giderek merkezi bir konuma yerleştiğini ve bu alanın psikolojik, sosyolojik ve etik boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Maneviyatın kişisel, toplumsal ve dijital boyutları arasında kurulan yeni dengeler, günümüz insanının anlam arayışının devam ettiğini ancak şekil değiştirdiğini göstermektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar ve atılacak adımlar, bu dönüşümün sağlıklı ve sürdürülebilir olmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça | References

- Arıcı, Mehmet. *Manevi Girişimcilik: Dijitalleşen Dünyada Yeni Bir Maneviyat Anlayışı*. İstanbul: Manevi Yayıncılık, 2021.
- Arıcı, Mehmet. "Sanal Dindarlık: Dijitalleşen Dünyada Dini Pratikler". *Manevi Gelişim Dergisi* 2/1 (2021), 15-32.
- Atık, Aslıhan - Yalaza, Ayşe. "Din Eğitimi Bağlamında 14-18 Yaş Öğrencilerinin Dini İçerik Üreten Youtuberlarla İlgili Görüşleri". *İlahiyat Akademi* 21 (2025), 287-326.
- Aydın, Cüneyd - Kaya, Mevlüt. "Maneviyat ve Öznel İyi Oluş Değişkenlerinin Hayatın Anlamını Yordaması". *Amasya İlahiyat Dergisi* 17 (2021), 41-77.
- Ayten, Ali. *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Bahadır, Gökhan - Çapcıoğlu, İhsan. "Dijital Maneviyatta Suistimal Pratikleri". *Sosyal Bilimler Dergisi* 24/3 (2021), 113-126.
- Bahadır, Merve - Çapcıoğlu, İhsan. "Dijitalleşen Dünyada Anlam Arayışı: Altın Çağ Şifa Teknikleri Örneği". *Turkish Academic Research Review*, 26-53.
- Bahadır, Merve - Çapcıoğlu, İhsan. "Yeni Dini Hareketlerde Çevrimiçi ve Çevrimdışı Yönelimler: Sahaja Yoga Örneği". *İslami Araştırmalar* 32/2 (2021), 372-386.
- Bowlby, John. *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books, 1988.
- Bozkurt, Mehmet. "Maneviyatın Ticarileşmesi: Sosyal Medya ve Spiritüel Gösteri Kültürü". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 45/1 (2022), 34-48.
- Campbell, Heidi A. *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. London: Routledge, 2023.
- Creswell, John W. *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. California: Sage, 2014.
- Çamdereli, Mete. *Din Ekranda Nasıl Durur? Medyada Dinin Popüler Temsilleri*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Çuhadar, Sibel. "Meditasyonun Dönüşümü: Dijital Platformlarda Beden, Ruh ve Maneviyat". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 53 (2021), 91-118.
- Demirtaş, Kübra. *Siber Maneviyat Bağlamında Dijital Oyun ve Oyuncular Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Yayımlanmamış: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2024.
- Develi, Halil. "Dijital Dindarlık ve Bireysel İfade Alanı Olarak Sosyal Medya". *Din ve İnanç Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2020), 77-95.
- Durkheim, Émile. *Dinsel Yaşamın İlkel Biçimleri: Avustralya Aranda Kabilesi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Ford Hault, Thomas. "Luckmann: The Invisible Religion: The Problem Of Religion in Modern Society (Book Review)". *Social Forces* 46/2 (1967), 302.
- Frankl, Viktor E. *Man's Search for Meaning*. Boston: Beacon Press, 1963.
- George, Chryssides. "The Commercialization of Spirituality: The Case of New Age". *Journal of Contemporary Religion* 22/2 (2007), 169-185.
- Giulia, Evolvi. "Religion and The Internet: Digital Religion,(Hyper) Mediated Spaces, and Materiality". *Zeitschrift Für Religion, Gesellschaft Und Politik* 6/1 (2022), 9-25.
- Grace, Davie. "Believing Without Belonging: Is This The Future Of Religion In Britain?" *Social compass* 37/4 (1990), 455-469.
- Gürsu, Orhan. "Değerlerin Çözülmesi Bağlamında Medya, Bilişim ve İletişim Teknolojilerinin İnsan Psikolojisi Üzerindeki Etkisi". *Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*. 811-830. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.

- Gürsu, Orhan. "Gençlik Dönemi İnanç Krizinin Psikolojik Kökenlerinin Analizi: Olgu Sunumu." *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (2022), 915-931.
- Gürsu, Orhan - Musara, Ahmet Tevfik. "Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Dindarlık İlişkisi". *Turkish Academic Research Review* 6/2 (2021), 418-438.
- Hanegraaff, Wouter J. *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Albany: SUNY Press, 1996.
- Heelas, Paul. *The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
- Helland, Christopher. "Online Religion as Lived Religion: Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet". *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1/1 (2005), 1-16.
- Kafalı, Hasan. "Dini Bilgiye Dijital Erişimin Bireysel ve Toplumsal Yansımaları". *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 5/8 (2025), 74-99.
- Kandemir, Sibel - Toprak, Hicret K. "Gençlerin Dinî Referans Dünyası ve Dijital Medya". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/2 (2023), 557-590.
- Küçükkural, Ömer vd. "Dijitalleşen Maneviyat Pratikleri Üzerine Niteliksel Bir Değerlendirme." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2021), 138-160.
- Küçükkural, Ömer vd. "Maneviyat ve Yeni Medya İlişkisi: Psikososyal Bir Değerlendirme". *İlahiyat Dergisi* 14/2 (2021), 92.
- Moustakas, Clark. *Phenomenological Research Methods*. California: Sage Publications, 1994.
- Narcıkara, Gülşen. "Maneviyatın Psikolojik İyilik Hali Üzerindeki Etkisi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/5 (2018), 125-135.
- Oyman, Nihat. "Sosyal Medya Dindarlığı". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2016), 125-167.
- Pargament, Kenneth. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press, 1997.
- Patton, Michael Quinn. *Qualitative Research and Evaluation Methods*. California: Sage Publications, 2002.
- Pınarbaşı, İbrahim. "Yeni Maneviyat Arayışları: Yoga ve Meditasyonun Dini İşlevleri". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 25/1 (2021), 33-51.
- Roof, Wade Clark. *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion*. Princeton: NJ: Princeton University Press, 1999.
- Sarı, Hasan. "Medyatikleşme ve Din: Kavram-Teori-Tartışma". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2024), 155-162.
- Sevinç, Selma. "Sosyal Medyada Dini Kimlik Sunumu: Instagram Örneği". *Hitit İlahiyat Dergisi* 13/1 (2014), 73-89.
- Stef, Alex - Dick, Hans. "Marketed Enlightenment: Commodification of Spirituality in the 21st Century". *Culture and Religion* 7/3 (2006), 293.
- Taş, Mustafa - Eminoğlu, Ali. "Göç, Kültür, Din Bağlamında Kimliğin Eleştirisi: Bambu Sapı Romanı Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 406-431.
- Turkle, Sherry. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books, 2011.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Zembilci, Sebiha. *Alternatif Maneviyat Arayışları: Siber Maneviyat Örneği*. Yayınlanmamış: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.